

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
НА ПОЧАТКУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИTHE DETERMINATION OF THE ESSENCE OF PATRIOTIC EDUCATION
AT THE BEGINNING OF STATE FORMATION OF INDEPENDENT UKRAINE

У статті констатовано, що реформування системи освіти, її побудова із урахуванням демократичних принципів існування активізують науково-педагогічну думку щодо пошуків ефективних методів, засобів та технологій, спрямованих на формування громадянської активності молоді, формування її національної свідомості та патріотичної відданості Україні. В сучасних умовах довготривалої військової агресії щодо України питання патріотизму виходить із кола теоретичних узагальнень та набуває практичних ознак готовності суспільства, зокрема його молодого покоління, до дій щодо оборони та захисту Вітчизни. Автор вважає, що злободенність тематики спонукає до встановлення пріоритетних напрямів патріотичного виховання, на які має бути спрямована державна освітня політика, утім, їхнє виявлення можливе лише за умов визначення аналогічних пріоритетів на початку здобуття Україною своєї державної незалежності. На підставі аналізу вітчизняних нормативних документів освітньої галузі 90-х рр. XX ст. (Закон України «Про освіту», 1991 р.; Концепція національного виховання, 1995 р.; рішення колегії Міністерства освіти України «Про концепцію виховання дітей та молоді в національній системі освіти», 1996 р.; Постанова Кабінету міністрів України «Про Національну програму патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства», 1999 р.; розпорядження та укази Президента України «Про заходи щодо дальшого удосконалення системи патріотичного виховання молоді», 2001 р.; «Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді», «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», 2002 р.) автором конкретизовано тогочасне розуміння сутності патріотичного виховання молоді в Україні наприкінці XX ст. та виявлено тенденції (унікнення проблем патріотичного виховання та його заміна національним вихованням; отожднення національного та громадянського виховання; заміна патріотичного виховання військово-патріотичним вихованням), дія яких позначилася на суспільному розвитку сьогоденної України.

Ключові слова: патріотичне виховання, національне виховання, громадянське ви-

вання, національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання.

The article states that the reform of the education system, its construction taking into account the democratic principles of existence intensify scientific and pedagogical thought about effective methods, tools and technologies aimed at forming civic activity of youth, forming their national consciousness and patriotic devotion to Ukraine. In the current conditions of long-term military aggression against Ukraine, the issue of patriotism is going beyond theoretical generalizations and acquires practical signs of readiness of society, in particular its young generation to take action to defend and protect the Homeland. The author believes that the urgency of the topic encourages the establishment of priority areas of patriotic education, which should be aimed at public education policy, but their identification is possible only if similar priorities are identified at the beginning of Ukraine's independence. Based on the analysis of domestic regulations of the education sector in the 90s of the twentieth century (Law of Ukraine "On Education", 1991; Concept of National Education, 1995; decision of the Board of the Ministry of Education of Ukraine "On the Concept of Education of Children and Youth in the National Education System", 1996; Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the National Program of Patriotic Education of the Population, Formation of a Healthy Lifestyle, Development of Spirituality and Strengthening the Moral Foundations of Society", 1999; orders and decrees of the President of Ukraine "On measures to further improvement of the system of patriotic education of youth", 2001; "On Additional Measures to Strengthen Care for Defenders of the Homeland, Their Legal and Social Protection, Improving Military-Patriotic Education of Youth", "On the Concept of Pre-Conscription Training and Military-Patriotic Education of Youth", 2002) the author has concretized the then understanding of the essence of patriotic education of youth in Ukraine at the end of the XX century and identified trends (avoidance problems of patriotic education and its replacement by national education; identification of national and civic education; replacement of patriotic education by military-patriotic education), the effect of which affected the social development of modern Ukraine.

Key words: patriotic education, national education, civic education, national-patriotic education, military-patriotic education.

УДК 37.01(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.3>

Побоча Т.Д.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри виховання та культури
здоров'я
КЗВО «Дніпровська академія
неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Реформування системи освіти, її побудова із урахуванням демократичних принципів існування активізують науково-педагогічну думку щодо пошуків ефективних методів, засобів та технологій, спрямованих на формування громадянської активності молоді, формування її національної свідомості та патріотичної відданості Україні. В сучасних умо-

вах довготривалої військової агресії щодо України питання патріотизму виходить із кола теоретичних узагальнень та набуває практичних ознак готовності суспільства, зокрема його молодого покоління, до дій щодо оборони та захисту Вітчизни. Патріотичне та громадянське виховання визнані стрижневими, основоположними, такими, «що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучас-

ності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (*patria*) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін» у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді 2015 р. (наказ МОН України від 16 червня 2015 р. №641) [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання патріотичного виховання молоді сьогодні актуалізовано у низці наукових публікацій, в яких вчені підкреслюють теоретико-практичний аспект проблеми, передусім як патріотичне виховання різних груп учнівської та студентської молоді (Ю. Бабаян, Л. Березівська, О. Жаровська, О. Ковальчук, В. Кульчицький, Н. Моїсєєва, О. Нанка, С. Оришко, Р. Петронговський, Л. Страйгородська, А. Тертична, О. Шевчук, А. Ягунов тощо), доводячи думку про «нагальну потребу в удосконаленні як патріотичного, так і військового виховання» [9, с. 139] для захисту та цілісності країни. Звернення до публікацій переконує в актуальності тематики та її багатоаспектному висвітленні педагогічною думкою, попри яке низка питань залишається остаточно нез'ясованими, саме через актуальність проблеми, її чутливість до соціально-політичних умов державного існування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Злободенність тематики спонукає до встановлення пріоритетних напрямів патріотичного виховання, на які має бути спрямована державна освітня політика, утім, їхнє виявлення, на нашу думку, можливе лише за умов визначення аналогічних пріоритетів на початку здобуття Україною своєї державної незалежності.

Мета статті – конкретизувати розуміння сутності патріотичного виховання молоді в Україні наприкінці ХХ ст. задля виявлення тенденцій, дія яких позначилася на суспільному розвитку сьогоденної України.

Виклад основного матеріалу. Вирішальною подією у житті України кінця ХХ ст. став розпад СРСР, який відкрив перед країною можливість для державного самоствердження серед інших країн Європи. Проголошені Декларація про державний суверенітет (1990 р.) та Акт проголошення незалежності України (1991 р.) заклали підвалини для формування власної нормативно-правової бази, зокрема в освітній царині. Тож одним із перших Законів України як відновленої держави став Закон «Про освіту» ухвалений 23 травня 1991 р., яким освіта визначалася «основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави», що спрямована на різносторонній розвиток громадян України.

Привертає увагу той факт, що попри дійсно ключове значення вказаного документа для подальшого розвитку вітчизняної освіти, про патріотичне виховання в ньому не йдеться (утім, є згадки про фізичне виховання, екологічне виховання, батьківське виховання тощо). Припускаємо, що патріотизм у Законі «Про освіту» 1991 р. тлумачиться як «любов до своєї країни» (ст. 59), що висувається як завдання батьківського виховання: виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до своєї країни» [8]. (Водночас цікавим здається і той факт, що про «українське» у цьому Законі також майже не згадується). Можемо лише припустити, що артикулювання патріотизму у тексті Закону не відбулося через культурну інерцію, оскільки патріотизм у цей час мав ще стійку асоціацію із радянським минулим.

Сучасні дослідники наголошують на труднощах 90-х рр. ХХ ст., зокрема в освітній царині, оскільки в цей час «Україна опинилася у нових соціально-політичних умовах, коли радянські комуністичні догми вже не могли задовольнити моральних потреб ані українського суспільства, ані особового складу щойно створених збройних сил» [3, с. 222]. Власне, саме тоді й почали приділяти увагу військово-патріотичному (героїко-патріотичному) вихованню, що передбачало «підвищення престижу військової професії, розвиток мотивації, формування психологічної та фізичної готовності молоді до проходження військової служби через проведення історико-патріотичних заходів, пошукову та краєзнавчу роботу, пам'яткоохоронну діяльність; відновлення та вшанування національної пам'яті, вивчення бойових традицій та вітчизняної історії, Збройних Сил України, утвердження у свідомості громадян спадкоємності їхнього розвитку від війська Княжої доби, козацького війська, армії Української Народної Республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності» [3, с. 222–223]. Отже, патріотичне виховання спрямовувалося на визначення української культурної ідентичності, пошуки позитивного історичного досвіду, який демонстрував героїзм та рівень військової підготовки молоді, її готовність боронити кордони держави.

Припускаємо, що у політичних умовах початку 90-х рр. ХХ ст. наведена згадка була б занадто «революційною», втім, така ситуація невизначеності була однозначно несприятливою для подальшого ствердження держави. Надолужити визначений недолік була покликана «Концепція національного виховання» (далі – Концепція-95), схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 р.

Передусім вважаємо за важливе звернути увагу на назву Концепції-95, яка робить акцент на вихованні національному, а не патріотичному. Хоча за своєю сутністю національне виховання у визначеному контексті мало б бути визначено вихованням патріотичним. (Припускаємо, саме тому сьогодні аналогічні документи визначають цей напрям виховної роботи – національно-патріотичним. Наприклад: Про затвердження Концепції *національно-патріотичного* (курсив наш. – Т.П.) виховання дітей та молоді 2015 р.; Про стратегію *національно-патріотичного* (курсив наш – Т.П.) виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр. тощо).

Структурно Концепція-95 складається з шести розділів (1. Сутність і особливості національного виховання; 2. Принципи національного виховання; 3. Національне виховання як фактор цілісного формування особистості. Основні напрями національного виховання; 4. Система безперервного національного виховання; 5. Критерії ефективності виховної діяльності педагога; 6. Основні шляхи реалізації концепції національного виховання), які цілком докладно описують усі складники виховного процесу, спрямованого на «передачу молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток: індивідуальних здібностей і таланту» [1, с. 18]. Це надзвичайно важливий документ, який дійсно мав концептуальний характер, оскільки являв собою систему положень, що утворювали цілісне бачення сутності, завдань, ступеневості та механізмів здійснення національного виховання.

Задля посилення дієвості вказаної Концепції Колегією Міністерства освіти України (№2/4-8 від 28 лютого 1996 р.) було ухвалено рішення «Про концепцію виховання дітей та молоді в національній системі освіти», якою проголошувалася необхідність виховання «гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення» [6, с. 3]. Тож головним завданням вітчизняної системи визнавалося патріотичне виховання. Але системне втілення на рівні державної реалізації концептуальні погляди вчених знайшли лише у 1999 р., коли було затверджено Національну програму патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад

суспільства [5]. Аналіз цього документа свідчить про таке: 1) державою визнавалося послаблення у суспільстві виховної роботи; 2) патріотизм визначався ключовою цінністю українського суспільства; 3) патріотичне виховання ототожнювалося з вихованням громадянським. Означена позиція має місце і сьогодні (на нашу думку, вона потребує свого теоретичного обґрунтування, оскільки ми не вважаємо поняття «патріотичне виховання» та «виховання громадянське» тотожними). Утім, можемо констатувати, що ототожнення визначених понять було закладене та легітимізоване у освітньому нормативному дискурсі вже на початку ХХІ ст. Звернення до тексту програми переконує у фаховості її укладачів, які системно представили розгорнутий план «поліпшення патріотичного виховання громадян України». Також варто зазначити, що вказана Програма втратила свою чинність вже через три роки, коли Постановою Кабінету Міністрів України від 10 січня 2002 р. гуртом ліквідували низку раніше утворених «консультативних, дорадчих та інших органів» [7].

Отже, попри нагальність проблеми патріотичного виховання державну програму було згорнуто. Хоча впродовж 2001–2002 рр. було видано розпорядження («Про заходи щодо дальшого удосконалення системи патріотичного виховання молоді», 2001 р.) та два укази Президента України («Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді», «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», 2002 р.), якими патріотичне виховання продовжували визнавати першочерговим, проте переводили у військово-патріотичну площину. На нашу думку, такий підхід значно звужував поняття «патріотичного виховання», обмежував його завданнями допризовної (вогневої, тактичної, прикладної фізичної та медико-санітарної) підготовки.

Вочевидь вжиті заходи не мали суттєвих результатів, що дало підстави С. Оришко у 2010 р. зазначити наявність суперечності між «об'єктивним зростанням вимог суспільства до рівня сформованості патріотичних поглядів, понять, переконань» старшокласників у «складних соціально-економічних умовах сьогодення і реальним станом патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» [2, с.3].

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити певні узагальнення щодо особливостей трактування поняття «патріотичне виховання» в перше десятиліття державної незалежності України. Маємо зазначити, що з часу проголошення державної незалежності України проблема патріотичного виховання завжди знаходилася у центрі державної освітньої політики. Проте культурна інерція радянського періоду та важливість українського

націєтворення призвели до початкової підміни патріотичного виховання вихованням національним. Усвідомлення необхідності артикуляції патріотизму відбулося лише наприкінці 90-х рр. XX ст., але й тоді патріотичне виховання розглядалося чи як частина громадянського виховання, чи як виховання військового. Розуміння важливості національно-патріотичного виховання як сполучення двох концептуальних підходів припадає лише на перше десятиліття XXI ст. Заради справедливості зазначимо, що і у новому Законі України «Про освіту» (2017 р.), на нашу думку, також патріотичному вихованню не приділяється значної уваги. Він (патріотизм) згадується вже тричі: у ст. 6 з-поміж засад державної політики у сфері освіти (на умовному 22-му місці серед 36 позицій); у ст. 54 (п. 2), де педагогічні, науково-педагогічні, наукові працівники та інші особи, які залучаються до освітнього процесу, зобов'язуються «настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства»; у ст. 55 (п. 2), де саме такі обов'язки покладаються на батьків.

Отже, наявність значної кількості вітчизняних нормативних документів дозволяє встановити головні вектори розвитку патріотичного виховання в Україні з часу її державної незалежності. Проте остаточно не вирішеними залишаються питання теоретичного (конкретизація визначення базового поняття «патріотизм», у якому сьогодні артикульовані ознаки національної ідентичності) та прикладного аспектів проблеми патріотичного виховання, що набуло ознак національної безпеки. Розв'язання означених проблем потребує від педагогічної спільноти системного вивчення із залученням вітчизняного історико-педагогічного джерельного матеріалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Концепція національного виховання. Міністерство освіти України. Інститут системних досліджень освіти України. *Рідна школа*. 1995. № 6. С. 18–25.
2. Оришко С. Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук, Тернопіль, 2010. 22 с.
3. Пашкова О. Трансформація поглядів на історичну тематику у військово-патріотичному вихованні в Україні (1991–2013). *Військова освіта*. 2020. № 1(41). С. 222–232.
4. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді 2015 р. : наказ МОН України № 641 від 16 червня 2015 р. URL: <http://surl.li/acbni>.
5. Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства : постанова Кабінету Міністрів України № 1697 від 15 вересня 1999 р. *Офіційний вісник України*. 1999. № 37. С. 33.
6. Про концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1996. № 13. С. 2–15.
7. Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших органів, утворених Кабінетом Міністрів України, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України : постанова КМ України № 32 від 10 січня 2002 р. URL: <http://surl.li/acbnj>.
8. Про освіту : Закон України (вводиться в дію постановою ВР України № 1144-XII від 4 червня 1991 р.) URL: <http://surl.li/acbng>.
9. Ягупов В., Єргідзей К. Система військово-патріотичного виховання ліцеїстів закладів спеціалізованої середньої освіти з військовим профілем. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 73. Т. 2. С. 139.